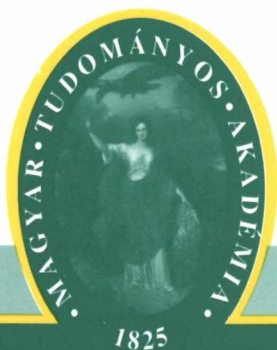

TUDOMÁNYPOLITIKA MAGYARORSZÁGON
II. A DISZCIPLÍNÁK MŰVELÉSE

KIEFER FERENC

NYELVTUDOMÁNY

MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN

TUDOMÁNPOLITIKA MAGYARORSZÁGON
I-II-III.

- I. Tudománypolitika válaszúton
- II. A diszciplínák művelése
- III. Magyarországi kutatóhelyek

Programvezető és szerkesztő
Glatz Ferenc

Olvasószerkesztő
Balogh Margit, Pótó János

TUDOMÁNYPOLITIKA MAGYARORSZÁGON
- II. A diszciplínák művelése

KIEFER FERENC

Nyelvtudomány

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST • 2001

Szerkesztő
GLATZ FERENC

Olvasószerkesztő
Balogh Margit

ISBN 963 508 277 0 Ö
ISBN 963 508 328 9
ISSN 1587-2408

Kiadja
a Magyar Tudományos Akadémia
A kiadásért felel: Glatz Ferenc, az MTA elnöke
Nyomdai előkészítés:
az MTA Történettudományi Intézetének kiadványcsoportja
Vezető: Kovács Éva
Borító: Horváth Imre
Tördelés: Csányi Attila
Nyomdai munkák: Áldási és Németh Nyomda Bt.
Felelős vezető: Áldási Pálné
Megjelent 1,7 (A/5) ív terjedelemben, 1500 példányban

Bevezetés

A nyelvtudomány magyarországi helyzetének bemutatása előtt áttekintjük a nemzetközi nyelvtudomány főbb kutatási irányait és területeit. Az utóbbi évtizedekben a hagyományos kutatási területek mellett számos új kutatási terület jött létre, amelyek a nyelvtudomány további differenciálódásához, új részdiszciplínákra való felosztásához vezettek. Nemzetközi áttekintésünkben nem kívánunk foglalkozni azokkal a hagyományos kutatási témákkal, amelyekben ma is nagyobb elméleti-módszertani változtatás nélkül folyik a kutatás, pl. nyelvtörténet, etimológia, névtan, leíró nyelvtan, dialektológia. Ez persze nem azt jelenti, hogy ezeken a területeken ne születtek volna számottevő eredmények, vagy hogy érintetlenül hagyta volna őket a nyelvtudomány újabb fejlődése. A nyelvtörténetet, éppúgy mint a dialektológiát és a névtant, a szociolingvisztika szempontjainak figyelembevétele jellemzi. A nyelvtörténetben újabban megfigyelhető az elméleti kérdésfeltevések iránti érzékenység, az adatok gyűjtésén és rendszerezésén túl az elméleti összefüggések keresése. A leíró nyelvtani munkák fokozottabban támaszkodnak az általános nyelvészet eredményeire. Tehát az, hogy ezekről a területekről nem szólnak, semmiképpen sem jelenti azt, hogy művelésük kevésbé lenne fontos. Nem jellemző azonban rájuk a tematikai és módszertani útkeresés, az elméletalkotás igénye, sem pedig az interdiszciplinaritás abban az értelemben, hogy létrejöttek volna ezeken a területeken ún. kötőjeles diszciplínák. A nyelvtörténeti, névtani, etimológiai kutatások azonban tudományos eredményeik mellett változatlanul alapvető szerepet töltenek be a hagyomány ápolásában és megőrzésében.

Nem szólnak külön a különböző nyelvek nyelvészetéről: a magyar, német, angol, francia stb. nyelvészetnek lényegében azonos problémákkal kell megküzdenie. Érdemes azonban megjegyeznünk, hogy az európai nyelvtudományban kiemelkedő szerepet játszik a német és a holland nyelvtudomány, a francia nyelvtudomány már régóta elvesztette vezető szerepét, a brit nyelvtudománynak pedig sohasem volt ilyen szerepe. Ugyanakkor azt is fontos megjegyeznünk, hogy a német és a holland nyelvészeti kutatások erőssége nem jelenti azt, hogy

saját iskoláik lennének, vagy hogy a kutatásban sajátos trendek lennének megfigyelhetők. Ma a nyelvtudományban a hagyományos értelemben nincsenek iskolák, az iskolák kora lejárt. A kutatásban azonban megfigyelhetők bizonyos trendek, és természetesen megállapíthatók a főbb kutatási irányzatok is. A kutatási területek szempontjából megfigyelhetők bizonyos különbségek az egyes országok között, ez azonban nem érinti a nyelvtudományra vonatkozó általános helyzetképet. Azt is meg kell állapítanunk, hogy az új kutatási területek, az új trendek általában az Amerikai Egyesült Államokban keletkeztek és keletkeznek, és onnan kerülnek át Európába. Az európai műhelyek azonban igen gyakran eredményesebb munkát végeznek, mint az amerikaiak, és legtöbb esetben az európai nyelvészet korábbi eredményeit is igyekeznek figyelembe venni és a munkáikba integrálni.

A mai nyelvtudományra jellemző az interdiszciplinaritás. A nyelvtudomány ma – és az évtizedek során fokozódó mértékben – rendkívül szerteágazó, erősen specializált ágazatokat foglal magában, amelyek elsősorban a nyelvtudomány és a természettudományok érintkezéséből, kölcsönhatásából, problematikájuk részleges egybeeséséből keletkeztek (a nyelvtudomány és neurológia, a nyelvtudomány és a matematika, illetve matematikai logika, a nyelvtudomány és az informatika, a nyelvészeti hangtan és a fizikai akusztika stb.). Ugyanakkor gazdagodtak és módszertani tekintetben pontosabbá váltak a nyelvtudomány régebbi interdiszciplináris kapcsolatai a pszichológiával (pszicholingvisztika), a szociológiával (szociolingvisztika) és a pedagógiával (alkalmazott nyelvészet). A nyelvtudomány belső struktúrája ennek következtében ma már a nagy természettudományi ágak, a biológia, a fizika belső struktúrájára emlékeztet, s régen elmúltak azok az idők, amikor egy nyelvtudós bármely, tőle teljesen idegen nyelvtudományi műben is meg tudta érteni a problematikát, a gondolatmenetet, illetve az érvelés lényegét.

A nemzetközi kutatás főbb irányzatai

A nemzetközi nyelvtudomány főbb kutatási irányzatai: (a) a nyelv működésének, a nyelvi kompetencia jobb megértésére való törekvés, (b) a nyelvi technológiák fejlesztése, és (c) a nyelvhasználat szabályszerűségeinek kutatása, a nyelvi kommunikációt szabályozó stratégiák leírása, jellemzése. Az elsőbe tartoznak a tágabb értelemben vett generatív nyelvészeti kutatások és a pszicho-, illetve neurolingvisztikai kutatások, a másodikba a különféle típusú számítógépes nyelvészeti munkálatok, a harmadikba a pragmatikai, szociolingvisztikai és diskurzuselméleti munkák.

Az emberi nyelvi képességek, a nyelvi kompetencia kutatása nemcsak pontos eszközöket szolgáltat a nyelvi jelenségek leírására, hanem a nyelv működésében szerepet játszó agyi adottságok felderítésére is törekszik. A számítógépes nyelvi technológiák fejlesztése pontos nyelvészeti eszközöket tételez fel, és ez vonatkozik mind a szótári információ, mind pedig a nyelvtani szabályok leírására. Ezeket az eszközöket lényegében a nyelvi kompetencia feltárására vonatkozó kutatásoknak köszönhetjük. Ugyanakkor a sokszor erősen formalizált nyelvi leírások ellenhatásaként – és egyúttal kiegészítéseként – egyre inkább megnőtt az igény a természetes nyelvi kommunikáció stratégiáinak jobb megismerésére, nem utolsósorban az egyre inkább tapasztalható „kommunikációs zavarok” leküzdése érdekében is. Ezek a stratégiák, bár részben társadalmilag meghatározottak, nem függetlenek a nyelvi rendszertől. A grammatikai kompetencia mellett van kommunikációs kompetencia is, és ez utóbbinak éppúgy kutathatók az agyműködéssel való összefüggései, mint ahogy ezt a grammatikai kompetencia esetében már régóta teszik. Az utóbbi évtizedben a nyelv mentális és agyi reprezentációjának vizsgálata új lendületet kapott, nem utolsósorban a pszicho- és neurolingvisztikai kutatásoknak köszönhetően.

A nyelvi kompetenciára vonatkozó kutatások

A nyelvi kompetencia jobb megértésére vonatkozó kutatásokban a legfontosabb kérdés a következő: vajon mi a grammatika forrása, és mi a biológiai alapja? Általánosan elfogadott feltevés szerint a nyelv az ontogenezis folyamán az organizmusban az előre megadott lehetőségek és a tapasztalattól függő ismeretek alapján alakul ki. A gyermeknyelvi kísérletek azt mutatják, hogy (a) a nyelvelsajátítást nem befolyásolja az a körülmény, hogy a gyermek a megtanulandó nyelvről egyénenként változó és nem minden nyelvi jelenséget dokumentáló adatokat kap (a hallott vagy látott adatok nem adhatnak teljes képet a nyelvről); (b) a nyelvelsajátítás lényegében független a „negatív evidenciáktól”, a kijavított hibáktól. Ebből következik, hogy az olyan bonyolult ismeretrendszerek, mint amilyenek a természetes nyelvek, csak azért sajátíthatók el viszonylag rövid idő alatt, mert a nyelvelsajátítást lehetővé tevő rendszer gazdag belső struktúrával rendelkezik.

A nyelv és a vele összefüggő folyamatok az agykéreg működésének következményei, e folyamatok pszichológiai és neurofiziológiai hátterének a tisztázása fontos kutatási téma. A kérdés két oldalról közelíthető meg. Egyrészt vizsgálható az, hogy a nyelv fent vázolt szerkezete hogyan érhető tetten a beszédmegértés és beszéd-előállítás folyamatában. A pszicholingvisztika feladata annak felderítése, hogy (a) milyen kognitív folyamatok képezik a nyelvi megnyilatkozások meg-

értésének alapját (ez a *megértés*, a *feldolgozás* problémája), és hogy *(b)* milyen kognitív tényezők vezérlik a nyelvi megnyilatkozások létrejöttét (ez a *produkción* problémája). Ugyanakkor választ kereshetünk arra a kérdésre is, hogy milyen agyi funkciók hozhatók kapcsolatba ezekkel a folyamatokkal, illetőleg hogy a különböző folyamatok hogyan lokalizálhatók az agyban. Ezzel a kérdéssel a neurolingvisztika foglalkozik.

A pszicholingvisztika egyik legdinamikusabban fejlődő területe a gyermeknyelv kutatás. Utaltunk már arra, hogy milyen fontos kérdés a nyelvelsajátítás mechanizmusának pontosabb megértése. Az újabb kutatások nem egy meglepő felismeréshez jutottak ezen a téren is. Tudjuk például, hogy az újszülött sokkal több hangot tud egymástól megkülönböztetni, mint az idősebb csecsemő. Így az újszülött felismeri a tonális hangokat, ez a képessége azonban magyar környezetben (ahol a tonalitás nem játszik szerepet) háttérbe szorul, majd eltűnik. A hangok percepciója terén ez a redukció a csecsemőknél három és hat hónapos kor között megy vége. A nyelvelsajátítás tehát nemcsak új dolgok tanulásából áll, hanem meglevő képességek visszaszorításából, elfelejtéséből is.

Egy másik meglepő eredmény a kétnyelvűek nyelvelsajátítására vonatkozik. Agyunkban a két nyelv különbözőképpen tárolódhat. Korai kétnyelvűségnél (kb. három éves korig) a két nyelv részben egymást átfedő idegstruktúrákban kódolódik, a gyermek a két nyelvet szinte egy anyanyelvként sajátítja el. A későbbi kétnyelvűségnél ezzel szemben a két nyelv külön-külön tárolódik. Ezért bizonyos agyi sérüléseknél az első esetben mindkét nyelv károsodhat, míg a második esetben előfordulhat, hogy csak az egyik nyelv sérül, a másik hibátlanul működik.

Az agystruktúra, annak funkciói és a nyelvi-kommunikációs képességek működése közti összefüggéseket a neurolingvisztika kutatja. Az agysérülések következményein keresztül bepillantást nyerhetünk abba, hogy miképpen működik a nyelvtudás az agyban, és milyen produkciós, illetőleg elemző rendszer működteti ezt a tárolt tudást a kommunikációban.

Az afázia, mely régóta kutatott területe a nyelvtudománynak, az agy meghatározott területeinek sérülésében előálló, nyelvi-kommunikációs korlátozottság. Az afáziás eseteket a sérült agyterület lokalizációja és az ezzel járó domináns tünetek szerint szokás tipizálni. Az egyik alaptípus a Broca-afázia, mely a Broca-mezőnek (a jobbkezeseknél a bal halántéklebeny egy bizonyos területének) a sérüléséből adódó korlátozottság. A Broca betegek szelektíven megőrzött/elvesztett megértési és produkálási teljesítményt mutatnak. Lassú és nehézkes spon-tán beszédükben mondattöredékeket, szerkezetrészeket produkálnak, a nyelvtani viszonyokat jelölő toldalékokat gyakran elhagyják, vagy hibásan alkalmazzák. Ugyanakkor általában jó a mondatmegértő teljesítményük.

Az afázia egy másik alapvető fajtája a Wernicke-afázia, amely (jobbkezeseknél) a bal agyféltekének a Sylvius-hasadék mögötti, jól körülírt középső területének (a Wernicke-mezőnek) a sérüléséből adódik. A Wernicke-afáziást a lexikai-szemantikai képességek korlátozottsága jellemzi. Az ilyen afáziás spontán beszéde folyamatos, de értelmetlen. Ez annak az eredménye, hogy a tartalmas szavakat a beteg nem képes idejében aktiválni, helyette a tartalmas szavakra emlékeztető hangsorokat (halandza szavakat) produkál. Ugyanakkor a nyelvtani viszonyokat jelölő toldalékokat helyesen használja, de nem létező, nonszensz „lexikai” tövekhez kapcsolja őket a folyamatos beszédben.

Ezek a megfigyelések azt bizonyítják, hogy a nyelv agyi reprezentációja felbontható funkcionális komponenseire, és architektúrája közel áll a modern nyelvtanok konstrukcióihoz. Tudniillik azt bizonyítja, hogy más a tisztán grammatikai, és más a lexikai-szemantikai kompetencia agyi lokalizációja. A kettő szétválasztása alapvető tulajdonsága a nyelvi modelleknek is.

Az afáziás betegek nyelvi produkciójának vizsgálata tehát arra is lehetőséget nyújt, hogy teszteljük a különböző nyelvtani modellek pszichológiai és neurológiai realitását. Ezek a kutatások előmozdítják az agytevékenységek számítógépes modellálását, az emberi nyelv univerzális tulajdonságainak megállapítását, és termékenyítőleg hatnak a megismeréstudományra és a tanuláselméletre.

Újabban egyes kutatók konnekcionista modelleket javasoltak a nyelvsajátítás modellálására. Amíg a grammatikai modellek a nyelv szerkezetét igyekeznek megmagyarázni, a konnekcionista modellek azt vizsgálják, hogy a komplex hálók formájában kódolt ismeretek hogyan érvényesülnek a beszéd-előállításban és a beszédmegértésben. A szélsőséges konnekcionista álláspont szerint nyelvtani információra egyáltalán nincs szükség, a konnekcionista háló mindent megmagyaráz. Mások óvatosabbak, és úgy vélik, hogy a grammatikai információ is fontos, de az csak mint magasabb szintű általánosítás érvényesül.

A konnekcionista modellek előnye, hogy egyformán alkalmazhatók a nyelvi viselkedés megfigyelt adatainak megmagyarázására és a nyelvi viselkedés neurofiziológiai hátterének tisztázására. A vita azonban korántsem dőlt még el a nyelvtan alapú elméletek és a konnekcionista elméletek között, ez is egyike a következő évek kutatási problémáinak.

Érdekes fejlemény, hogy ismét felértékelődnek a nyelvészeti kutatásban a már majdnem elfelejtett statisztikai-valószínűségi módszerek. Az elektronikus formában tárolt hatalmas adatmennyiség lehetővé teszi a komoly statisztikai vizsgálatokat. A kísérletek azt mutatják, hogy a beszédfelismerésben fontos szerepet játszanak a gyakorisági szempontok. Így például a többértelműség feloldásánál a gyakoribb értelmezés „ugrik be” először.

A nyelvi kompetencia működésének jobb megértése a célja az ún. univerzális grammatikára vonatkozó kutatásoknak, amelyek arra igyekeznek fényt deríteni, hogy melyek azok a nyelvi jelenségek, amelyek az univerzális grammatikával modellálhatók. Ezekről el kell különíteni azokat a nyelvspecifikus jelenségeket, amelyeknek leírása egy univerzális struktúra parametrizálásával oldható meg, valamint azokat, amelyek teljes mértékben egyedi („idioszinkratikus”) jellegűek. Az univerzális grammatika tulajdonságainak felderítéséhez igen sok nyelv részletes elemzésére van szükség.

A nyelvi technológiák

Nyelvi technológiáknak mindazon eszközöknek az összességét nevezzük, melyek a nyelvi adatok rögzítését, a rögzített nyelvi anyag feldolgozását, különféle alkalmazását és számítógépes formában való hozzáférhetőségét teszik lehetővé.

A számítógépes nyelvészet eleinte szinte kizárólag a mondatok alaktani és mondattani elemzésével foglalkozott, ezekre dolgozott ki különböző algoritmusokat. Többnyire az elméleti nyelvészet által kifejlesztett grammatikai modelleket próbálta alkalmazni a gyakorlati elemzésben, általában nem nagy sikerrel. A helyzet az 1980-as években változott meg, amikor egymás után születtek a generatív nyelvtannal rokon, de az alkalmazhatóságot is figyelembe vevő grammatikák. Ezeknek a grammatikáknak köszönhetően ma már kiváló hatásfokú elemzőkkel rendelkezünk. Általános felfogás szerint ezek az elemzők olyan jók, hogy ismeretrepresentációk bevonása nélkül tovább már nem is javíthatók.

Az alaktani (morfológiai) elemzők kissé más utat jártak be, ami elsősorban annak volt köszönhető, hogy az angol nyelv morfológiailag rendkívül szegény, tehát az amerikai nyelvészeti kutatásokban a morfológia alig jutott szerephez. Ma már a morfológiai elemzőkről is elmondható, hogy kiváló hatásfokkal dolgoznak, szótári információk felhasználása nélkül hatásfokuk tovább már nem növelhető.

Az az igény, hogy az elemzők hatásfoka még tökéletesebb legyen, fordította a számítógépes nyelvészek figyelmét egyrészt az igen nagy adatbázisra épülő szótár, másrészt a szövegelemzés (discourse analysis) kérdéseire. Ha végiglapozzuk a számítógépes nyelvészet vezető folyóiratának, a *Computational Linguistics*-nek újabb számait, megállapíthatjuk, hogy az utóbbi évtizedben a kutatás súlypontja áttevődött a tisztán grammatikai kérdésekről a szótárra, illetőleg a szövegnyelvészetre.

A szemantikai információk bonyolult hálót eredményeznek, amely nincs lezárva, tehát bármikor újabb elemekkel gazdagítható. A keretszemantika (frame semantics) egyik alapfeltevése, hogy a nyelvi tudás és a világismeret („enciklo-

pedikus tudás”) közt nincs éles határ. A nyelvi tudás nem egyszer s mindenkorra adott, hanem a világismeret alapján, ha szükséges, bármikor kiegészíthető, gazdagítható. Ezeknek a kutatásoknak új lendületet adtak a számítógépes lexikográfia szinte határtalan lehetőségei. A szótár nem statikus lista többé, hanem bármikor kiegészíthető, dinamikus keresést is lehetővé tevő számítógépes adatbázis.

A nyelvi technológiák alapja a jó szótár. A korszerű szótárnak a következők az ismérvei:

a) A szótár olyan adatbázisra épül, mely több száz milliós szövegszövből álló korpuszon alapszik. Ez az adatbázis kiküszöböli az adatok sokszor esetleges, véletlenszerű kiválasztását, és biztosítja, hogy a szótárba csak olyan szavak kerüljenek, melyek valóban előfordulnak a mai nyelvhasználatban. És mivel az adatbázis gyakoriságra vonatkozó adatokat is tartalmaz, a szótár összeállításakor gyakorisági szempontok is figyelembe vehetők.

b) A szavak részletes alaktani és mondattani információval vannak ellátva (a szótárban szerepelnie kell például minden ragozható szó esetében a ragozásra vonatkozó adatoknak, a vonzatokkal rendelkező szavaknál pedig a kötelező és fakultatív vonzatokra vonatkozó információknak).

c) A szójelentések meghatározása egységes séma szerint történik. Például az igék jelentése feltételes mondat formájában adható meg: „Ha x y-zik, akkor ...”.

d) A példamondatok a korpuszból válogatott köznyelvi mondatok.

e) A többjelentésű (ún. poliszém) szavak jelentéseinek a korpusz adatainak megfelelő megkülönböztetése és leírása.

f) A nyelvi rétegre, a regiszterre való hivatkozás a szócikkekben a korábbi gyakorlatnál nagyobb szerephez jut.

A hagyományos szótári forma, a papírszótár valószínűleg a jövőben sem fog eltűnni. A nyelvi technológiák szempontjából azonban elsősorban a többféle keresést is lehetővé tevő gépi szótárra van szükség. A gépi szótárak előnye a hagyományos szótárakkal szemben, hogy egy szoftvercsomagot is tartalmaznak, melyhez többek között egy helyesírás-ellenőrző program és egy szinonimaszótár is tartozik. A program ismeri az adott nyelv ragozási szabályait is, tehát morfológiai elemzésre is képes. A ragozott szavak felismerése két okból is növeli a program hatékonyságát: egyrészt folyó szövegekben történő kereséskor elegendő magára a szóra rámutatnunk, másrészt a szavaknak kifejezésekben történő kereséskor sem kell figyelemmel lennünk a sokféle toldalékra. A keresési program nem tesz különbséget az önálló szócikk és az utaló szócikk között, és ha szükséges, egyszerre több szótárban is tud keresni. Példamondatokra nincs szüksége, mert azok bármikor megkereshetők az adatbázisban. Ez az ún. dinamikus példakeresés lényegesen több információt szolgáltat, mint a hagyományos módon dolgozó lexikográfus néhány példamondata. A gépi szótárnak az is nagy előnye,

hogy nincsenek terjedelmi korlátai, ezért tetszés szerinti mennyiségben tartalmazhat ritka, régies, tájnyelvi, argó vagy idegen szavakat is. A jó gépi szótárnak azonban alapvető feltétele egy megfelelő nagyságú szótári adatbázis megléte. A korszerű kétnyelvű szótáraknak szintén nagy korpuszt felölelő adatbázison kell alapulniuk.

A nyelvi technológiák másik nagy területe a beszélt nyelv kutatása. A beszélt nyelv hangtani (mindenekelőtt hanglejtésbeli és ritmikai) sajátosságainak pontos leírása lehetővé teszi az automatikus beszéd-előállítás (írott szöveg → beszéd) tökéletesítését, a mesterséges hang természetesebbé tételét. A probléma másik oldala, a beszéd írott nyelvvé alakítása terén (automatikus beszédészlelés) is születtek már komoly eredmények, de a megnyugtató megoldás még várat magára. Talán nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy az automatikus beszéd-előállítás és beszédészlelés igen fontos szerepet játszik majd a jövő kommunikációs eszközeiben. Az a nyelv, amely nem tudja megoldani az automatikus beszéd-előállítást és beszédészlelést, kimarad a már jelenleg is zajló kommunikációs forradalomból.

Utolsóként említjük a korszerű nyelvtanok kérdését. A korszerű nyelvtan jellegzetessége, hogy (a) nagy számítógépes korpuszra támaszkodik, (b) pontos szabályok megfogalmazására törekszik (a hagyományos nyelvtanokból ismert „gyakran”, „többnyire”, „általában” típusú minősítések megengedhetetlenek), (c) a termékeny jelenségek leírására korlátozódik (pl. a szóalkotásban azokat a folyamatokat veszi számba, amelyek produktívak; a mondatban nemcsak az adatolt, de a potenciálisan létező szerkezeteket is vizsgálja), (d) a nyelvtan egyes területeit (a szótárt, fonológiát, morfológiát, szintaxist, és – bár tulajdonképpen nem tartozik szorosan a nyelvtanhoz – a szemantikát) nem elszigetelten vizsgálja, hanem az egyes modulok közötti kölcsönhatásokat is tekintetbe veszi.

Magától értetődik, hogy a korszerű nyelvtan leír és nem értékeli. Az értékelés esztétikai és nem nyelvészeti kérdés. A korszerű nyelvtan nemcsak a nyelvészeti technológiák fontos komponense, hanem a nyelvtan oktatásának is fontos eszköze. Elméleti jelentősége pedig abban áll, hogy a felhasznált elméleti megfontolások miatt olyan tapasztalati összefüggések felfedezésére is képes, amelyek a hagyományos leíró nyelvtanok esetében nem jöhettek szóba.

A nyelvhasználat szabályszerűségei

A következő évtized minden kétséget kizáróan magával hozza majd a nyelvi technológiák robbanásszerű fejlődését. A fejlett technológiák bevonulnak az iskolákba és az otthonokba. Ennek a fejlődésnek a társadalmi hatása ma még nem jósolható meg, de biztosan átalakítja majd egész életünket.

A nyelvi technológiák fejlődése, egyre gyakoribb és általánosabb használata, megváltoztatja a nyelvhez való viszonyunkat, a nyelvnek a kommunikációban betöltött szerepét. Számítógépen írjuk egyre kötetlenebb hangú leveleinket, melyeknek stílusa szinte az élő beszédet imitálja, azt az érzést keltve bennünk, hogy partnerünkkel szemtől szembe kommunikálunk. Az interneten pillanatok alatt szétkürtöljük híreinket a világban, lényegeseket és lényegteleneket egyaránt. Partnereink egy részét nem is ismerjük, ha szembe találjuk magunkat velük, nincs mit mondanunk egymásnak. Ilyen esetekben igen gyakori, hogy nem is jön létre igazi kommunikáció, vagy csak üresjáratban működik: a kommunikáció kimerül a fatikus funkcióban és ezért általában sikertelen. Mindez előbb-utóbb kommunikációs válsághoz vezet, amelynek jeleit nap mint nap tapasztalhatjuk.

A sikeres kommunikációt más körülmények is nehezíthetik. Életünk egyre nemzetközibbé válik, egyre tágabb körben lépünk fel kommunikációs igénnyel. Az ideális megoldás a többnyelvű társadalom lenne. Ennek a körvonalai is kezdenek kirajzolódni: az angol nyelv mai világunk *lingua francája*, angolul tehát mindenkinek meg kell tanulnia, aki nemzetközi szinten kíván kommunikálni. A régiótól függően ehhez legalább még egy idegen („nemzetközi”) nyelv járul (a mi esetünkben a német, más régiókban a francia, a spanyol, az orosz stb.). Az Európai Közösség Nyelvészeti Bizottsága a többnyelvű társadalmak megvalósítását tűzte ki célul. A jövő évszázad emberétől elvárhatjuk, hogy három-négy nyelven tudjon kommunikálni. Ez azonban nem csak azt jelenti, hogy ugyanazt a tartalmat különböző nyelveken kell tudnia kifejezni. A kommunikációnak a tartalmi oldalon túl vannak egyéb mutatói is. A kommunikáció módjától is sok minden függ: minden egyes nyelven kisebb vagy nagyobb mértékben másképp kell kommunikálnunk. Ez az európai nyelvekre is érvényes, de természetesen minél inkább eltávolodunk az európai kultúrkörtől, annál markánsabbak lesznek az eltérések. Ennek a körülménynek a figyelmen kívül hagyása a kommunikáció sikertelenségét eredményezheti. Mindezek a kérdések az interkulturális kommunikáció problémaköréhez tartoznak.

A nyelvészeti pragmatikában egyre inkább a társadalmi érintkezést vagy a mindennapi életünket közvetlenül érintő kérdések vizsgálata kerül előtérbe. Ezek közé tartozik például a köszönés és megszólítás, az udvariasság nyelvi megjelenítése, tipikus beszédhelyzetek vizsgálata (osztályterem, orvosi rendelő, telefonbeszélgetés, tévé- vagy rádióinterjú, bírósági tárgyalás, kihallgatás stb.), a nyelv és a nemek szerepe, a reklámyelv, a politika és a nyelv, a számítógépes és az interkulturális kommunikáció problémái. Ezek közül érdemes néhányról kissé részletesebben szólnunk.

A köszönés és megszólítás „szabályai” általában gyorsan változnak. Ahhoz, hogy egy nyelven jól tudjunk kommunikálni, ezeket a „szabályokat” is ismer-

nünk kell. Ezek a „szabályok” szociolingvisztikai paramétereiktől függenek: a beszédpartnerek korától, nemétől, képzettségétől, attól, hogy ismerik-e egymást vagy sem stb.

A különböző beszédhelyzetekhez sajátos kötött megnyilatkozások, ún. helyzetmondatok kapcsolódnak. Ezek szemantikailag nyelvenként nagyon eltérőek lehetnek, pragmatikai funkciójuk azonban azonos. Gondoljunk az angol *Who is calling, please?*, a francia *C'est de la part de qui?*, a magyar *Ki kéri?* megnyilatkozásokra. Az adott beszédhelyzethez kapcsolódó helyzetmondatok pontos jellemzése a pragmatikai kutatások alapvető feladata.

A nyelv és a nemek kérdése a női emancipáció révén vált aktuális kérdéssé. Ennek a kérdéscsoportnak azonban csak néhány szempontja kapcsolódik közvetlenül a női emancipációhoz. Egy nyelv szavai a férfi társadalom hegemoniáját tükrözhetik: az angol *chairman* szót például ezért kellett a *chairperson* szóval felváltani. Nyelvészeti érdekesebb lehet azonban annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy van-e különbség a nők és a férfiak beszéde között.

A politika és a nyelv közötti kapcsolatot már régóta felfedezték. Ez a kapcsolat nemcsak azt jelenti, hogy a különböző pártokra különböző szóhasználat lehet jellemző, hanem azt is, hogy ugyanannak az eseménynek a leírása a politikai állásponttól függően más és más lehet.

Az interkulturális kommunikáció egyre táguló világunkban fontos szerepet játszik. A sikeres kommunikáció érdekében ismernünk kell az adott népnek a nyelvi kommunikációban rögzített kulturális szokásait, például azt, hogy egyes kultúrákban nem illik „nem”-et mondani, ilyenkor a hallgatás jelentheti a „nem”-et. Tudnunk kell azt is, hogy az adott nyelvben a különböző udvariassági formulák hogyan működnek, és hogy mi számít tabunak.

Az e-mail levelezés stílusáról már szóltunk. Gyakori levélváltás esetén megszólítást gyakran csak az első üzenetünkben használunk, az üzenet végén nem mindig köszönünk el, nem mindig „írjuk alá” az üzenetet, a válaszokat az eredeti szöveg közé írhatjuk, amiből egy dialógusszerű szerkezet áll elő. Egyelőre még „hagyományos” levelet is írunk, de mi lesz akkor, amikor már mindenki csak elektronikus úton kommunikálunk?

A reklámyelvet vizsgálhatjuk nyelvhelyességi szempontból is (idegen szavak, idegen szerkezetek használata, a nyelv grammatikájának ellentmondó szerkesztésmód stb.), nyelvszociológiai szempontból azonban érdekesebb az a kérdéskör, amely a fogyasztóknak a reklámyelv segítségével történő manipulációjával függ össze. A reklámon megjelenő kép, a nyelv megjelenítésére szolgáló betű és maga a szöveg mind fontos alkotóelemei a reklámnak. A három együtt szemiotikai vizsgálat tárgyát képezi, a reklámszöveg pedig pragmatikai kérdés.

A pragmatikai jellegű témák közül csak jelzésszerűen említettünk meg néhányat, de talán ez is elegendő annak érzékeltetéséhez, hogy a kommunikáció kérdéseinek vizsgálata igen fontos szerepet játszik a mai nyelvtudományban.

Hazai helyzetkép

A hagyományos témák kutatása

A magyar nyelv esetében a hagyományos témák kutatása (történeti nyelvtudomány, névtan, etimológia, leíró nyelvtan, dialektológia) lényegében a megszokott mederben folytatódik és lényegét tekintve nem különbözik a más nyelvekre vonatkozó és más országokban folyó hasonló kutatásoktól. A nemzetközi nyelvtudományban itt-ott tapasztalható elméleti-módszertani újítások (pl. a dialektológia vagy a névtan összekapcsolása a szociolingvisztikával) a magyar nyelvtudományban is tetten érhetők. Az idegen filológiák (főleg a nagy nyelvek) esetében azonban (egy-két kivételtől eltekintve) a korábbi korszakokhoz képest visszaesett a történeti kérdések kutatása, ami azt is jelenti, hogy a történeti tárgyak oktatói egyetemeken többnyire már nem szakemberei annak tárgynak, amelyet oktatnak. Ez azonban bizonyos mértékig világjelenség (Franciaországban pl. francia szakos diplomát kaphat valaki anélkül, hogy valaha is hallgatott volna francia nyelvtörténetet az egyetemen). Ugyanakkor megnőtt az idegen nyelvek oktatáshoz kapcsolódó alkalmazott nyelvészeti kérdések iránti érdeklődés.

A hagyományos témákhoz tartozik, ezért itt említjük meg a magyar irodalmi nyelv nagyszótárának munkálatait. Ezen a téren nagy a lemaradásunk még a környező kis népek nyelvéhez képest is. Ennek azonban csak egyik oka a pénzhiány, valójában az a fő probléma, hogy nem állnak rendelkezésünkre megfelelően képzett lexikográfusok. A megfelelő egyetemi kurzusok bevezetését célzó korábbi kísérletek sikertelenek voltak. A szótári munkálatok mintegy másfél évtizeddel ezelőtt indultak be újra, de csak most – rendkívüli külső segítséggel – gyorsulhattak fel. De még így is 15-20 évre lesz szükség a teljes szótár elkészítéséhez. Ez több évtizedes lemaradást jelent a horvát, szerb, román, szlovák nagyszótárokhoz képest!

A nyelvi kompetencia kutatása

A pszicholingvisztikában nemzetközi szintű és nemzetközileg elismert kutatás csak az észlelés, felismerés területén folyik (Pléh Csaba és csoportja, JATE-ELTE). A magyar alaktani sajátosságok ezekhez a vizsgálatokhoz olyan lehető-

geket kínálnak, amelyekkel a nyugati nyelvek egyike sem rendelkezik. A gyermeknyelvi, nyelvészajátítási munkák jó színvonalúak, de – talán azért, mert nem elég összefogottak és rendszeresek – nemzetközileg nem váltak eléggé ismertté. Ez annak ellenére van így, hogy a nemzetközi gyermeknyelvi kutatások eredményeinek összehasonlítására készült CHILDES-programot nálunk is használják (Nyelvtudományi Intézet).

A neurolingvisztikán belül rendszeres kutatások folynak az afazológiai terén (Nyelvtudományi Intézet, Neurolingvisztikai Kutatócsoport). A kutatás tárgya a magyar alaktan és mondattan néhány sajátosságának vizsgálata. A kutatások részben nemzetközi együttműködés keretében folynak (Bécsi Egyetem, Readingi Egyetem, Utrechti Egyetem). A kutatás eredményei elsősorban nemzetközi publikációkban jelennek meg.

Az elméleti nyelvészeti kutatások terén az élvonalba tartozunk, különösen ami a mondattant illeti. A kutatás elsősorban azt vizsgálja, hogy a magyar nyelv sajátosságai mennyire illenek bele, illetve mennyiben térnek el az univerzális grammatikára vonatkozó feltevésektől. A kutatás fő bázisa a Nyelvtudományi Intézet (Strukturális és Általános Nyelvészeti Osztály), de magas szintű kutatások folynak a KLTE és a JATE Angol Tanszékén is. A kutatás eredményeiről számos, sokat idézett nemzetközi és hazai publikáció született. Nemzetközi szintűek a hazai fonológiai (Nyelvtudományi Intézet, ELTE Angol Tanszék), morfológiai (Nyelvtudományi Intézet) és szemantikai, illetve pragmatikai (Nyelvtudományi Intézet, JATE Általános Nyelvészeti Tanszék, KLTE Angol és Német Tanszék, JPTE Nyelvészeti Intézet) kutatások is.

A nyelvi technológiák

A számítógépes elemzők területén a Morphologic nevű cég jóvoltából igen jó helyzetben vagyunk. Elkészült egy olyan morfológiai elemző, amely nagyon jó hatásfokkal bontja fel a folyamatos szövegben előforduló szavakat szótőre és toldalékokra. Ez a morfológiai elemző képezi alapját a helyesírási ellenőrző és az elválasztó programnak is.

A szintén kész teaurusz a magyar szinonimaszótáron alapul. Készül a szintaktikai elemző is, amely a szövegben előforduló nyelvtani hibákat is képes lesz azonosítani.

Készül egy olyan szótári adatbázis, amely egy új értelmező szótár és a korszerű kétnyelvű szótár kiindulása lehet (Nyelvtudományi Intézet, Korpusznyelvészeti Osztály). A cél a mai magyar köznyelv számítógépes szótárának elkészítése több százmillió szövegszó alapján. Az Európai Közösség megbízásából ez az

osztály a magyar–francia és az angol–magyar kétnyelvű számítógépes szótár prototípusán is dolgozik (kb. 25 000 szó).

A beszéd gépi előállítás terén már 1982-ben elkészült az első magyar beszéd-szintetizáló rendszer, a HUNGAROVOX (Nyelvtudományi Intézet, Fonetikai Osztály), amely magyarul írott szövegeket minden korlátozás nélkül beszéddé tudott átalakítani. (A HUNGAROVOX-ot a Nyelvtudományi Intézet szabadalmaztatta.) Jelenleg a Budapesti Műszaki Egyetemmel közösen folyik a kutatás egyrészt a beszéd hangzásának finomítása, természetesebbé tétele érdekében, másrészt a szintetizáló programnak PC-re való adaptálása céljából.

A beszéd írott szöveggé való átalakítása még megoldatlan. A beszédészlelés területén egyelőre csak előkészítő tanulmányok készültek, amelyek a beszédészlelés hangtani sajátosságait, illetve a kontextusnak a szófelismerésre tett hatását vizsgálták. Ezen a téren a fejlett országok már lényegesen előbbre tartanak.

A nyelvtani kutatások eredménye a *Magyar ragozási szótár*, amely minden szó esetében tartalmazza a ragozásra vonatkozó összes információt. A nyelvészeti technológiák szempontjából nagyon fontosak azok az elméleti igénnyel készült munkák is, amelyek a magyar nyelv mondatát, fonológiai és morfológiai rendszerét dolgozták fel (Nyelvtudományi Intézet, *Strukturális magyar nyelvtan*, I–III. kötet). Tudomásunk szerint az európai nyelvek egyikéről sem készült ilyen átfogó nyelvtan. A munkálat komoly nemzetközi visszhangot váltott ki, és megnőtt az érdeklődés a magyar nyelv iránt. (A nyelvtan különböző részeiből nemzetközi folyóiratokban megjelent angol nyelvű publikációk készültek, továbbá az I. és a II. kötet rövidített változata az Academic Press, illetve az Oxford University Press gondozásában jelent meg.)

A nyelvhasználat vizsgálata

A beszélt nyelvet elsősorban szociolingvisztikai szempontból vizsgálják. Ez egyaránt vonatkozik a regionális köznyelvi vizsgálatokra (ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Dialektológiai Tanszék, JATE Magyar Tanszék) és természetesen a Budapesti Szociológiai Interjú (BUSZI) anyagára (Nyelvtudományi Intézet). Az utóbbi 250, magnetofonnal rögzített interjút tartalmaz. Az adatközlők életkor, nem és iskolai végzettség szerint reprezentatívak a budapesti, felnőtt, írástudó lakosságra. Az interjúk alapján elemezhetővé válnak olyan kérdések, hogy például mi a társadalmi megoszlása az egyes nyelvi változóknak, hogyan vélekednek az emberek az egyes formákról, és hogy milyen fokú az egyes rétegek nyelvi bizonytalansága. A nyelvi norma vizsgálata is ilyen jellegű kutatásokon alapszik. A BUSZI-n alapuló kutatások széles körben ismertek, kívánatos lenne, ha a regionális köznyelvi kutatások nemzetközileg szintén láthatóvá válnának.

Fontosak – társadalmi hatásuk és tanulságaik miatt is – a cigány gyermekek nyelvi szocializációjára vonatkozó kutatások (Nyelvtudományi Intézet).

A szűkebb értelemben vett pragmatikai kutatások terén is számos eredménnyel büszkélkedhetünk, ezek azonban többé-kevésbé egy-egy személyhez, és nem egy műhelyhez vagy munkacsoporthoz kapcsolódnak. A nemzetközi nyelvészeti életben azonban ezen a téren viszonylag kevés magyar kutató hallatja szavát, és csak a legutóbbi években tapasztalható némi változás (az ELTE, a JATE, a KLTE és a JPTE különböző tanszékein oktató fiatal oktatók, illetve PhD-hallgatók).

A pragmatikáról mondtak bizonyos mértékig a szövegnyelvészeti kutatásokra is érvényesek. A szövegkoherencia, illetve a szövegalkotás különböző aspektusainak nemzetközi szintű vizsgálata is viszonylag újkeletű (ELTE Angol Tanszék). A szövegszerveződés magyar aspektusainak kutatása különböző szintű elméleti-módszertani keretekben szinte minden egyetemen és a legtöbb főiskolán folyik.

Az alkalmazott nyelvészet területén kiemelkedő eredményekkel dicsekedhet a pszicholingvisztika eredményeit is felhasználó kutatás (ELTE Angol Tanszék). Az alkalmazott nyelvészet terén talán ennek a kutatásnak volt a legnagyobb nemzetközi visszhangja. Jelentős mértékben kibontakozott – és nemzetközileg is elfogadott – az európai közösség szükségleteire is figyelő fordítástudomány (ELTE Tolmácsképző Intézet).

A határon túli magyarság helyzete különleges hangsúlyt kölcsönöz a nyelvpolitika, a nyelvi tervezés, és a két- és többnyelvűség társadalmi-szociológiai vetülete vizsgálatának. Ezen a téren együttműködés alakult ki a magyarországi alkalmazott nyelvészek és a szomszédos országok szakemberei között. Ennek a kutatásnak egyelőre nincs szervezett központja.

Mint ahogyan azt már a bevezetőben említettük, a nyelvtudomány hagyományos területeiről nem kívánunk szólni, elsősorban azért, mert a magyarországi helyzet nem különbözik lényegesen a nemzetközi helyzettől. A különböző nyelvcsoportokra vonatkozó hazai kutatások esetében is többnyire ugyanaz a tematikai és módszertani útkeresés jellemző, mint másutt.

A nyelvtudományi kutatás intézményes feltételei

A nyelvtudományi kutatások intézményes feltételei lényegében biztosítottak. Az MTA Nyelvtudományi Intézete a magyarországi nyelvtudomány központi kutatóhelye. Akadémiai intézetként már az 1960-as években (és azóta is) gyorsan reagált a nemzetközi trendekre, követte a nemzetközi nyelvtudomány fejlődé-

sét, és az 1970-es évektől fokozatosan nemzetközileg is elismert kutatóhelyévé vált a magyar nyelvtudománynak. Ma az intézetnek alig van olyan részlege, amely ne rendelkezne kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal, ne venne részt nemzetközi projektumok munkálataiban, ne végezne olyan kutatómunkát, amelyet nemzetközileg is számon tartanak.

Az egyetemi tanszékek lényegesen később „modernizálódtak”, és ennek a modernizálódásnak is igen gyakran a Nyelvtudományi Intézetben nevelkedett fiatal kutatók voltak az elindítói. A tanszékek közül általában (és ez Európában másutt is így van) az angol tanszékek tették meg ezen a téren az első lépést, és nemcsak azért, mert az új trendek a tengerentúlról érkeztek, hanem azért is, mert a nemzetközi nyelvtudomány nyelve is az angol. Érdekes fejlemény, hogy Magyarországon az angol tanszékek legjobb kutatói nem az angol, hanem a magyar nyelvvel foglalkoznak (az ELTE Angol Tanszékén elsősorban magyar fonológiával, a KLTE és a JATE Angol Tanszékén elsősorban magyar szintaxissal).

Ha a többi idegen nyelvi filológiai tanszék nem mindig tud lépést tartani a nyelvtudomány fejlődésével, ez annak eredménye, hogy nincsenek felkészülve az angol nyelvű szakirodalom olvasására. A nemzetközi trendekhez igazodó kutatást az angol tanszékeken kívül leginkább a német tanszékeken találunk, ami két körülménynek köszönhető: a német nyelvtudomány magas színvonalának és befogadóképességének. Általában is igaz, hogy szoros korreláció van a hazai nyelvtudományi kutatások színvonala és az anyaország nyelvtudományának helyzete között.

A prioritások kérdése

A magyar nyelvre vonatkozó kutatási feladatokat, és ez a legtöbb magyarral foglalkozó humán tárgyra is áll, nekünk kell megoldanunk, más nemzetek kutatói nem fogják e feladatokat magukra vállalni, és nemzetközi munkamegosztásról sem lehet szó. Helyettünk senki sem fogja megírni a magyar nyelv grammatikáját, senki sem fogja megcsinálni a nagyszótárt, senki sem fogja a magyarra vonatkozó nyelvi technológiákat kifejleszteni. A prioritások megállapításakor tehát nem lehetünk figyelemmel arra, ami a természettudományok esetében természetes szempont, hogy mi az, amit mások nálunk jobban tudnak megcsinálni, vagy hogy mi az, amit mások is meg tudnak oldani. Az egyedüli szempont a prioritások meghatározásakor csak az lehet, hogy mit kívánnak tőlünk a speciális magyar igények, és hogy az Európai Unióhoz való csatlakozásunk milyen nyelvtudományi követelményeket támaszt. Az alábbiakban három olyan területet emelünk ki, amelyek nem egymás alá- vagy fölérendelve, hanem egymás mellé rendelve képviselik legfontosabb teendőinket.

A nagyszótár ügye

A nagyszótár a szókincsünk történeti szempontokat is figyelembe vevő feldolgozását fogja tartalmazni. A szótár szókincsünk fejlődését, változásait követi majd nyomon a 18. század végétől napjainkig. Feladata lexikai örökségünk rögzítése és hozzáférhetővé tétele. E téren nagy a lemaradásunk, és ha most nem vesszük komolyan a nagyszótár elkészítésének feladatát, valószínűleg sohasem fog elkészülni. A szótár elsőrendű nemzeti ügy, megvalósításához országos összefogásra van szükség, és mivel hosszú távú munkáról van szó, a munkálatok anyagi fedezetét is 15-20 évre kell biztosítani.

A nyelvi technológiák fejlesztése

A nyelvi technológiák kifejlesztése a magyar nyelv modernizációjának legalapvetőbb tényezője és feltétele. Nyelvünket ápolunk, vagy ha tetszik, védünk kell. Ezt korunk követelményeit felismerve akkor tesszük a leghatékonyabban, ha a nyelvi technológiák kifejlesztésén fáradozunk. A nyelvi technológiák mindazokat az eszközöket magukban foglalják, melyek segítségével a 21. század emberei hatékonyan tudnak majd kommunikálni egymással. A nyelvi technológiák hiánya jelenti az igazi veszélyt nyelvünk számára. Ma már érezhető, hogy az új nyelvi technológiák olyan hatással lesznek a kultúra fejlődésére, mint amilyen szerepet az írásbeliség játszott a kultúra megőrzésében és terjesztésében. Az a kultúra, amely nem tud ezzel a technológiai fejlődéssel lépést tartani, elveszíti tanulóképeségét, rugalmasságát, s ez nyelvi-kommunikációs zavarokhoz vezethet. A nyelvi technológia megléte, illetve a rájuk vonatkozó kutatások megfelelő színvonala is feltétele az Európai Unióhoz való csatlakozásunknak. A magyar nyelv jövője nem kis mértékben attól függ, hogy miként leszünk képesek ezekkel a feladatokkal megbirkózni. A mi korunkban a Széchenyi által megszabott feladat, mely szerint a magyar nyelvet az „idő lelkéhez” kell idomítani és a „szoros tudományok szabatoságához kell közel vinni”, elsősorban a nyelvi infrastruktúra kidolgozását jelenti.

A beszélt nyelv kutatása

A beszélt nyelv kutatása több szempontból is fontos. Beszélt nyelvi korpuszok vizsgálata alapján megtudhatjuk, hogy a beszélt nyelv alaktana, mondattana és szóhasználata mennyire tér el az írott nyelvtől. Az eltérések megfigyelése és rögzítése lehetővé teszi egy beszélt nyelvi nyelvtan megalkotását. Ilyen nyelvtannal ma már több európai nyelv büszkélkedhet.

Beszélt nyelvi korpuszok alapján vizsgálható a párbeszéd (dialógusok), a kötetlen beszélgetések nyelvtani és szövegtani szerkezete is. Különösen az utóbbi fontos kutatási területe a nemzetközi nyelvtudománynak (konverzációs elemzés, „conversational analysis”).

A beszélt nyelv hangtani (mindenekelőtt hanglejtésbeli és ritmikai) sajátosságainak pontos leírása lehetővé teszi az automatikus beszéd-előállítás tökéletesítését, a mesterséges hang természetesebbé tételét, és hozzájárul a beszédészlelés automatizálásához. Ezért tehát a beszélt nyelv kutatása a nyelvi technológiák szempontjából is fontos.

Végül említsük meg, hogy a normakutatás is a beszélt nyelvből indul ki. Annak megállapításához, hogy a nyelv beszélője mit tart helyesnek és mit nem, a beszélt nyelvet szociolingvisztikai módszerekkel szükséges vizsgálni. Többféle nyelvi norma létezik, és kommunikációs probléma gyakran olyan esetekben lép fel, amikor a beszélő nem ismeri fel, hogy az adott beszédhelyzetben melyik nyelvi normához kell igazodnia.

STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN MŰHELYFÜZETEK

II. DISZCIPLÍNÁK MŰVELÉSE

Matematika (*Császár Ákos*)

Orvostudomány (*Vizi E. Szilveszter*)

Biológia (*Friedrich Péter*)

Fizika (*Horváth Zalán–Nagy Károly–Tompai Kálmán*)

Kémia (*Görög Sándor*)

Gazdaságtudományok (*Szentes Tamás–Zalai Ernő*)

Nyelvtudomány (*Kiefer Ferenc*)

Állam- és jogtudomány, politológia (*Kulcsár Kálmán*)

Művészetek (*Poszler György*)

Történettudomány (*Glatz Ferenc*)

Filozófia (*Vajda Mihály*)

Agrártudomány (*Dohy János–Heszky László–Tomcsányi Pál*)

Szociológia és demográfia (*Cseh-Szombathy László*)

Földtudomány (*Pantó György–Ádám József–Mészáros Ernő*)

Műszaki tudományok (*Somlyódy László–Bokor József–*

Finta József–Gyulai József–Nyíri András)

Informatika (*Vámos Tibor*)

1996 májusában az MTA javaslatára átfogó tudománypolitikai reform kidolgozása indult meg Magyarországon. A Tudománypolitikai Kollégium május 22-én állást foglalt egy hosszú távú terv és egy cselekvési program kidolgozásáról. A Tudománypolitikai Kollégiumnak az Akadémia elnöke az érintett tárcákkal egyeztetve november 13-án előterjesztette a rövid távú cselekvési programot, amely többek között tartalmazta a magyarországi állami fenntartású kutatóbázis áttekintését és konszolidálását (többek között az akadémiai és a tárcák kezelésében lévő kutatóintézetek áttekintését és későbbi időpontban diszciplinánként, a tanszéki kutatóbázis átvilágítását). Tartalmazta a program a finanszírozási rendszer felülvizsgálatát, s ennek részeként a költségvetési ráfordítás hanyatlásának megállítását. Emellett szólt a program a fiatal kutatók helyzetének megvizsgálásáról, a kutatói és egyetemi bérrendszer reformjáról, tudomány és társadalom viszonyának felülvizsgálatáról és általában a magyar tudomány és kutatásszervezet nemzetközi beágyazottságának elősegítéséről.

1996 decemberében állást foglalt az országgyűlés a tudomány kiemelt költségvetési támogatásáról, és megbízta a Magyar Tudományos Akadémiát azzal, hogy tízéves távlatban, folyamatos munkával vizsgálja felül a magyarországi tudomány helyzetét, és fogalmazzon meg javaslatokat a tennivalókra.

Az MTA közgyűlése 1997 decemberében állást foglalt három tudománypolitikai program megindítása érdekében:

1. Készüljön el egy helyzetértékelés és annak vitája.
2. Kerüljön sor a Magyarországon művelt tudományágak helyzetértékeléseire (diszciplinaviták).
3. Készüljön el a magyarországi kutatóbázis katasztere.

1998 tavaszára elkészült a helyzetértékelés és a piacgazdaság viszonyai között mozgó tudománypolitika alapelveinek tisztázó vitairata. (*Tudománypolitika az ezredforduló Magyarorszáján*. Budapest, 1998.) És megindultak a tudománypolitika kérdéseiről a viták (ezek eredményeiként 2002-ben jelenik meg a *Tudománypolitika és kutatásszervezet Magyarországon* című kötet). 2000-ben pedig elkészült a magyarországi kutatóbázis katasztere (*Magyarországi kutatóhelyek*. Budapest, 2001).

1999-ben és 2000-ben lefolytatták a diszciplinavitákat. E viták eredményeként készültek el az elmúlt esztendőben az egyes diszciplinákat értékelő tanulmányok, amelyeket a jelen füzetsorozatban adunk közre.

Glatz Ferenc